
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

ROMREGÉNY

Kukorelly Endre: *Rom. A szovjetunió története*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000

A címről. Rom: várom, városrom, romváros (klastROM) – ha akaROM, romok kívül és bévül. Mert ha a Szovjetunió bennünk¹, valaki(k)ben van, a rom is lehet belül, belül csupa rom, rom a lelke mindennek.² A cím mint paraszöveg már első alkalommal, amikor elolvasom³, két dolgot juttat az eszembe: romok Budapest ostroma után⁴ (azután a „felszabadulás”, utána egy kicsit múlik az idő, múlatják), majd mintegy fél évszázad után az oroszok (most már) kivonulás közben (előtt) szétvert fürdőszobák, megrongált fal- és padlóburkolatok ROM-jait hagyják maguk után.⁵ Meg a már említett belső romokat. Kukorelly Endre Szovjetunió-könyvében (lévén, hogy már az alcím pontosan behatárolja tárgyát: A szovjetunió története⁶) ez utóbbi jelentés jön be. Ha a hasonló, de mégis más jellegű *Kedvenxc* (1996) plusz⁷, a *Rom* mínusz minőség; ha az előbbi kellemes emlékezet és foglalatосkodás (előszedni, őket, a kedvenxceket), akkor az utóbbi körülménye kelle(me)nten emlékeket és érzeteket ébreszt (előszedni, őket!?). Mindezt nem oldja, hanem inkább sarkítja a Kukorellyre oly jellemző ironia, ami nélkül ez a század, még hátramaradt, maradék (hó)napjaival (sem) mintha nem egzisztálhatna. Vagy mi nem, benne, alkalmasint ép ésszel. Ami jó, ha megmarad, vagy mi nála, vele, általa. Miközben persze – közös térség: Közép-Kelet-Európa (Balkán) – a Nagy Elbeszélés (ami állítólag már szintén nem egzisztál) ugyanaz (volt), legfeljebb a nüanszok mások⁸: ott Reck⁹, amott a Gulág, emitt a Goli otok¹⁰ – a *malenykij robot* változataiként.

A *Rom* egyébként egy Vörösmarty-szöveg címe is (és a 13. fejezet mottója), de egy „kiürített katonai támaszpont maradványai”-ból, „egy valahai szovjet bázis romjai”-ból (7. l.) kiindulva az analóg vagy a ROMlást jelző rokon jelentések fonálán haladva több szófajt és a szöveg egészét átfogó jelentéssorrá bővül (romhalmaz, rombolás, romcsok, pusztítás, gödrök, rosszul, széthullott, elhagyott, összedől, elkorhadt, leszaggatott, elromlik, rombol, elpusztítanak, szétfagy, bedöglik¹¹ stb. – újfent: rom a lelke mindennek).

Az alcímről. Amikor a cím után ezt is elolvastam, az jutott az eszembe, hogy Gide¹², Gide kapcsán persze nyomban a fordító Déry és a fordításért járó 1938-as fogházbün-

tetése, s innen már csak egy lépés a Szovjetunió, immár nem másodkézből, Gide-en át, hanem valóságosan is, evidenciaként: ötvenes évek Magyarországá, *Niki* (1955)¹³, majd két évre rá¹⁴ a valóságosan is kirótt börtönbüntetés. És ekkor már időben, a *Romnál* vagyunk. Legalábbis ott, azokban az években, amikor egyrészt már bőven van a szovjet-ónió, másrészt pedig e könyv szerzőjének is van már emlékezete.¹⁵

szovjetónió. A könyv alcíme persze megtévesztő lehet (is meg nem is), hiszen Kukorelly valójában nem egy ma már nem létező, széthullott ország *történetét* írja meg, miként az alcím is jelzi, hanem az ötvenes évek Magyarországának, a személyi kultusz, a „szovjet recept” szellemi-ideológiai(-életsszínvonalbeli stb.) látleletét (néhány epizód erejéig érintve a hasonló ideológia által uralt térségeket is: magát a Szovjetuniót, Kelet-Németországot, Romániát). Azt a sok kis (?) tudathasadásos pillanatot és azokat a paradox élethelyzeteket fűzi fel, amelyek az említett térség állampolgárának mindennapjait töltötték ki, határozták meg életét – egészen a rendszerváltásig, sőt még tovább¹⁶. Ezt a jelentéstárgulást hivatott jelezni a szovjetónió kis kezdőbetűs frászmódja, arra utalván, hogy a mű fejezeteiben úton-útfélen (kikerülhetetlenül, lerázhatatlanul) feltűnő köznevesített név valójában fogalmat, közérzetet, a lét¹⁷ (nem épp kellemes) módozatát jelenti. A *Rom* az említettek történetekbe foglalt ironikus és részletes példatára, s Kukorelly, a jelenségek tragikus-ironikus-groteszk skáláján mozogva, számos példával közelíti meg – kísérli meg körülírni és *megérteni*¹⁸ – a célba vett fogalmat. Ennek a szellemi erőfeszítésnek a szöveghelyei a kötet fejezeteiben folyton felbukkanó (ironikus) axiómaszerű megfogalmazások.¹⁹ A példák közül és esetekből egészen kimerítő lajstrom jön létre arra vonatkozóan, hogy voltaképpen mi a szovjetónió: gödrök az úton, végtelen türelem, a trabant (ami „annyira borzasztó, hogy már szép”, 89. l.), kommunalka és sztálinbarokk, a szovjetónió az, hogy külföldiek nem mászkálnak egyedül, hogy a keletnémetek Magyarországra utaznak – Kelet felé – Nyugatra, de a szovjetónió az is, hogy Oszip Mandelstamot éhezetik és táborban pusztul el, hogy Tolsztoj a kurzus szerint átrf, hogy Anna Ahmatova éhezik és első férjét kivégzik, Lengyel József, Barta Sándor, Hlebnyikov és mások hasonló sorsa, a lágeretek, a börtönök, az éhenhalások, a száműzetések, az eltűnések, az emigráció, a kivégzések, az öngyilkosságok is mind-mind a szovjetónió – „túlzottan sok mindent jelent” (92. l.).

Kukorelly Endre fejezetekből felfűzött, esszé-, napló- és emlékezésszerű prózája akár regényként is olvasható – olyan regényként, amelynek főhőse a szovjetónió. Ennek *története* egyrészt a térség fél évszázadnyi történelmi tényeiből és epizódjaiból (beleértve 1956-ot, 1968-at és a berlini falat is), másrészt a szerző-elbeszélő életének mozzanataiból és epizódjaiból áll egybe. És van ennek a regényként is elolvasható műnek egy iker-főszereplője (alteregója) is: a kommunizmus, mely elválaszthatatlanul egybeforr a szovjetónióval és az általa behatárolható jelenségegyüttessel. Kiszés és nem kiszés, „paarttag” és nem „paarttag”, az ártatlanság vége, a gyermeküdülteskor és úttörő-táborozáskor énekelt indulók, mozgalmi dalok (Warsawianka és szovjet himnusz), „óvodás, apró elvtársak” (8. l.), szocialista brigád és brigádnapló (beragasztott színházjegyekkel és fotókkal)²⁰, államosítás, vörös militarizmus, propagandaszervezet, kollektív bűnösség (szintén: deportálás, marhavagonok, barakkok), öt éves tervek, bunkó ostobaságok, mesterségesen felfújtt ünnepek, dolgozó nép és más patetikus jelszavak, Május 1-je és Vörös Október cipő-, ruhagyár és mozi²¹, November 7-e térre átkeresztelt Oktogon, mintakolhoz és boldogság, öt óra alatt teljesített nyolcnapi munka, sorbanállások, háromévenkénti

Nyugat, janoskadarozás, árulás, besúgás, titkosszolgálati feljelentések, fedőnevek és dossziék, nevenincs vádak sora . . . ez mind a *komonizmus*.²² A két lajstrom is azt példázza, hogy a két fogalom – a *szovjetónió* és a *komonizmus* – szinte elválaszthatatlan, szinte egybenőttek egymással. Hogy fölösleges azon rágódni, meddig az egyik és honnan a másik, mert nem vezet sehová, mindkettő egy tőről fakad.

Az esetek és történetek birtokában levő és az epizódokat átélt elbeszélő mindezt sajátos pozícióból – kívülről (nem *komonistaként* – smindennek a tetejébe polgári család sarjaként, „osztályidegenként”) éli és tapasztalja meg: benne lenni valamiben úgy, hogy nem lenni benne.²³ Ugyanakkor – paradox módon – kívüllálóként is a részese lenni.²⁴ Ennek kapcsán két, a szövegben nagyon diszkrétén, mégis domináns hangsúllyal jelen levő kérdésre térnék ki. Az első, ennek a mintegy fél évszázadot uraló ideológiai balettnak az individuumra irányuló „eredményeként”, az identitásvesztés illetve -megőrzés kérdéskörét²⁵, a másik pedig az említettek meg- és túléléséhez esélyt adó viszonyulásmódot, a *tisztánlátást* érinti. Ennek a tisztánlátásnak a fegyvere az évtizedeken át táplált hamis illúziókkal és áligazságokkal szembezálló és azokat a „normalitás” talajára szállító irónia mint az identitásmegőrzés és túlélés egyetlen lehetséges módzata. A *Rom* szövegének egésze kimondatlanul is e tisztánlátás és a józan értelem hiányának ellenében és számonkérésének jegyében íródott. Ha nagy szavakhoz kellene folyamodnom, azt mondanám, hogy a groteszk és ironikus fitorok és a helyenkénti humor ellenében ez a gesztus revelálja a *Rom* szövegének *komolyságát*. Kukorelly könyve ugyanis szembenézés; el-, végig- és újragondolása mindannak, ami az általa bejárt térségre rátelepedett. Groteszk és ironikus tabló a személyi kultusz és a puha diktatúra évtizedeiről. Személyes szembenézés persze²⁶, a személyesen megélt epizódok és jelenségek emelik hitelét. Kukorelly előbbi kötetéhez képest most egyébként is valamivel visszafogottabb, „klasszikusabb”, s így azoknak sem igen lehet ellenvetése, akik félreírásaival, szándékolt nyelvrontásaival s általában a „szövegirodalommal” szemben eddig némi ellenérzéssel viseltettek.

Az egybeolvasásról. A tisztánlátás kérdésénél maradvá, tanulságos, ahogyan Kukorelly a *meghatódott* Gide-et és az *Oroszországot* író, *megilletődött* Illyést egybeolvassa, s kettejükét pl. (többek között) az utolsó naplóját (1984–1989) író Máraival ütközteti, veti egybe. Az egybeolvasás egyébként is a mű egyik vezérelve. Kukorelly a főszöveg, a fejezetek élén álló mottók, a jegyzetanyag s a *Rom* különféle szöveghelyein felbukkanó, idevágó „szakirodalom” egybeolvasására invitál. Egészen különös (és élvezetes) kontextus jön így létre: egy olyan tág szövegtér, amely Paszternak, József Attila, G. Benn, Marx és Engels, Sinkó Ervin, Zsdanov, Horváth Márton, O. Mandelstam, Vörösmarty, a Biblia, Nietzsche, Dante, (a „vonalas”) Zek Zoltán, a már említett Gide, Illyés és Márai, továbbá az ötvenes terv, *A pártélet kisszótárának* (1984), a *Pártéptéti kisszótár* (1973), a *Trockijtól Tiúóig* című 1952-es kiadvány stb. szövegeit ütközteti – nem kis iróniát szikráztatva fel.

Az ó-ról. Már a könyv fedőlapján, az alcímben feltűnik a szándékolt elírás: a Szovjetunió u-jának helyébe iktatott (s az olvasót töprengésre készítet), kurzivált ó. Én előbb az ó-ra mint indulatszóra gondoltam – arra, hogy van abban jó adag irónia, hogy „ó, azok a szép napok”, majd az *ónióló mi(ly) jó* egybecseng(ethet)ésére. Azután arra, hogy a *szovjetónió* és a *komonizmus* nemcsak tünetek szintjén, hanem az u-k helyén álló közös o/ó keltette hangszimbolika révén is összefügg, egybecseng. Gondolom, egyik utalás, jelentés sem zárja ki a másikat, s mások olvasatában talán még újabb jelentés is felmerülhet. Mindehhez még csak annyit fűznék hozzá, hogy a *komonista* névváltozat azon

túl, hogy iróniát rejt, tájunkon is ismeretes és használatos (népnyelvi? népi etimologikus?) forma.⁷ S ha már itt tartok, *íteni* olvasatként azt is meg kell jegyeznem, hogy – irónia ide, irónia oda – mindaz, amit Kukorelly könyvében a szovjetónióról olvashatunk (elképesztő – állami – élelmiszerboltok, zsúfolt troli, utazás közbeni egymáshoz préselődé, egymásba-lihegés, összeizzadás, adogatásos jegyvásárlás, romboló építés stb.), vésszesen hasonlít itteni és mostani állapotainkra. S vajon nem ismerősen cseng-e a *Rom* azon jelszava, hogy „vidám, vidámabb, legszomorúbb?”

Valóban: „A szovjetónió nem múlt el.”

HARKAI VASS Éva

JEGYZETEK

- ¹ Is, csak másként
- ² Gondolom, ez számunkra is ismerős, így hirtelen, egynehány háború után – kívül és bévül egyaránt.
- ³ A könyvheti katalógusban, s akkor még nem olvastam s még élőben sem, csak képen láttam a könyvet.
- ⁴ L. Déry, Márai idevágó szövegeit, Ottlik *A rakparton* című elbeszélését, Vas István memoárregényeit stb.
- ⁵ A mindenkori új otthon varázsa: Kávai M.-ék néhány évvel ezelőtt Hajmáskéren (a hely szellemes) épp egy ilyen lakást hoznak helyre, s akkor még mi is csak egy – vagy két? – háború romjai után vagyunk. L. a *Rom* szövegében: „Ha pedig a szovjetek valahonnan kivonulnak, akkor, nyilván így szól a parancs – de honnan szól, és mi parancsol –, mindent összetörnek, amit nem visznek magukkal, és csak a szovjetónió marad, azt nem viszik magukkal” (13–14. l.).
- ⁶ Hozzá még a lángok rajzával és órvényvonalakkal kikakozott vörös csillag, a szocreál tömbház, a nem tudom, milyen márkanévre hallgató, de nagyon nem nyugati (áram)vonalú limuzin NAGYON SZÜRKE képe a fedőlapon.
- ⁷ L. még: *A Memória-part* (1990), *Egy gyógynövény-kert* (1993), *Napos terület* (1994) – milyen szép könyvcímek, véltem már akkor, megjelenésükkor/olvasásukkor is! A könyvcímekről még annyit, hogy az idei könyvheti könyvek élén csupa frappáns, figyelemfelkeltő (és olvasásra ingerlő) címek sorakoznak: *Szerezni egy nőt* (Darvasi L.), *Szex a nappaliban* (Hazai A.), *Hősöm tere* (Parti Nagy L.), *Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek* (Háy J.) stb. . . . s a (nyelvileg) nagyon egyszerű, szinte jel-értékű, zuhanórepülésben alászálló-felberregő s nyomban kiszülő *Rom*.
- ⁸ Lennének, holott nem is olyannyira.
- ⁹ L. a *Rom* szövegében: „Recsk pedig nem volt. Kijelentették, hogy nem volt recsk munkatábor, olyan nincs, valakik csak úgy kitalálták. De tényleg, mert aki megszökött onnan, annak úgysem hitt senki (. . .) Nem kell elhinni, nem beszélni róla, és már nincs is, hiába. (. . .) Nem volt Recsk, és én, aki akkor születtem, tényleg voltam és vagyok-e? Recsk a hazugság és elnyomás” (23–24. l.).
- ¹⁰ Meztelen? Kopár? sziget: pillanatnyilag – hogy a szerző egy másik írásának (2000, 2000. ápr.) nyelvi fordulatával éljek: immár majd egy évtizede tartó pillanat óta – mintha már-más ország(ban) lenne. Bár *akkor, még, közös, volt.* (Most, akkor az volt rossz vagy ez a mostani?)
- ¹¹ „Mert csak a dobtaras géppisztolyaik nem döglöttek be soha” (21. l.).